

ÇANAKKALE KRİZİ VE LLOYD GEORGE'UN İKTİDARDAN DÜŞMESİ: EYLÜL - EKİM 1922

Dr. Mustafa ÇULFALI*

GİRİŞ

İngiliz Siyasi Tarihi'nde Çanak Krizi olarak adlandırılan 1922 yılının Eylül ayında meydana gelen Çanakkale Krizi ve sonrası, Türk-İngiliz ilişkileri açısından çok önemli olmasına ve İngiliz tarihçileri tarafından teferruatlı bir şekilde incelenmesine rağmen Türk tarihçi ve ilim adamları tarafından gereği kadar ilgi gösterilmemiş bir konudur. Bu sebeple bu çalışmada Çanakkale Krizi'nin sebepleri, gelişme süreci ve İngiliz iç ve dış politikası açısından etki ve sonuçları incelenecektir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere Yakın Doğu politikasını Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu ele geçirecek büyük bir Helen Devleti'nin kurulması esasına dayamıştı.¹ Bu sebeple de Mayıs 1919'da Yunanistan'ın İzmir'i işgalini teşvik etmiş ve Batı Anadolu'yu işgalini İstiklal Harbi boyunca desteklemiştir. Fakat İngiltere Yakın Doğu siyaseti konusunda önce İtalyanlar'ın daha sonra da Fransızlar'ın desteğini kaybedince ve 1922 yılının Mayıs ayında Yunan ordusunun Batı Anadolu'dan kısa zaman sonra çekilmek zorunda olduğunu anlayınca Yunan yanlısı siyasetini gözden geçirmek zorunda kalmıştı.² Nihayet 1922 yılının Ağustos ayının sonunda başlayan Türk taarruzu sonucu Yunanlılar Batı Anadolu'dan temizlenmiş böylece İngiltere'nin Yakın Doğu politikası iflas etmişti. İngiltere artık Yunan yanlısı bir politika izleyemezdi, fakat Akdeniz ve Boğazlar üze-

---

* Polis Akademisi, Siyasi Tarih Araştırma Görevlisi.

1 I. Dünya Savaşı sırası ve sonrası İngiliz Başbakanı Lloyd George'un Yunan siyaset adamı Venizelos'a hayranlığı ve Yunan yanlısı politikası için bak: Michael Llewellyn Smith, *Ionion Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922*. New York: St. Martin's Press, 1973.

2 Record by Sir E. Crowe of a conversation with M. Venizelos. Foreign Office, 25 Mayıs 1922. Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984. Cilt: 4. sh. 269-273.

rindeki menfaatlerinden de vazgeçemezdi. Bunun için de Türkler'in Çanakkale'ye doğru ilerlemesi ve Boğazları kontrolleri altında buldurmasının önüne geçmek lazımdı.

Öte yandan Ankara yönetimi de İstiklal Harbi boyunca İngiltere ile uzlaşmak ve İngiliz-Yunan ittifakını sona erdirmek için çeşitli girişimlerde bulunmuş fakat bir sonuç elde edememişti.³ Özellikle Londra Konferansı ile Harington-Mustafa Kemal görüşmesi girişimi başarısızlıkla sona ermişti.⁴ Bunun sonucunda Ankara Yunanlılar'ı kesin yenilgiye uğratmadan barışın mümkün olmadığına inanmıştı.⁵ Ama son bir çaba olarak Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey resmi bir sıfatı olmaksızın 1922 Ağustos başında Türk tezini anlatmak ve görüşmelerde bulunmak üzere Londra'ya geldi.⁶ Fethi Bey birkaç hafta Lord Curzon'la görüşme teşebbüsünde bulundu; fakat her defasında reddedildi. Fethi Bey 14 Ağustos tarihinde ancak Dışişleri Bakanı Müsteşarı Tyrrell ve Müsteşar Yardımcısı Lindsay ile görüşebildi. Bu arada iki defa basın toplantısı yaparak bölgede Türkiye ile İngiltere'nin çıkarlarının hem tarihi hem de jeopolitik bakımından önemli bir çatışma içinde olmadığını ve Türkiye'nin sadece onurlu ve bağımsızlığı içeren bir barış istediğini anlattı. Fethi Bey'in bu basın toplantıları sadece İngiltere'de değil tüm dünya basınında geniş ilgi uyandırdı. Örneğin Daily Express gazetesi Curzon'un tavrını eleştirerek "Halk İngiliz ordularının Yakın Doğu'dan çekilmesini ve barış istiyor" yazıyordu. Aynı gazete İkinci gün de Lloyd George'un Yunan yanlısı politikasını eleştirerek İngiliz halkının bu hükümete güveninin kalmadığını ileri sürüyordu.⁷ İngiliz Hü-

3 Stephen F. Evans, *The Slow Rapprochement, Britain and Turkey in the Age of Kemal Atatürk, 1919-38*. North Humberstone: Eothen Press, 1982. sh. 38-39. Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri, 1919-1926*. Ankara: SBF Yayınları, 1978. sh. 233.

4 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. Cilt: 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991. sh. 126-140, 154-156.

5 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1973. Cilt: 2. sh. 645.

6 Osman Okyar, "Turco-British Relations in the Inter-War Period: Fethi Okyar's Missions to London", in William Hale and A. İhsan Bağış, *Four Centuries of Turco-British Relations*. North Humberstone: Eothen Press, 1984. sh. 71. Fethi Bey 3 Temmuz tarihinde Meclis tarafından görünüşte dinlenmek için iki ay izinli sayılmıştı. Fakat asıl neden Avrupa başkentlerine giderek siyasi görüşmelerde bulunmaktı. Fethi Bey bu amaçla 18 Temmuz'da Marsilya'ya ulaşacak, 23 Temmuz'da Fransa Başbakanı Poincaré ile görüşecek, 1 Ağustos'ta Londra'ya geçecek, 21 Ağustos'ta Paris'e, oradan 3 Eylül'de Roma'ya sonra da İzmir'e dönecekti. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996. Cilt: 4. sh. 506.

7 Daily Express. 9, 10 Ağustos 1922. Sonyel, age. sh. 263'den alıntılanmıştır.

kümetinin Ali Fethi Bey'e olan ilgisizliği barış çabalarının da sonunu getirmiş oldu.⁸ Fethi Bey 25 Ağustos tarihinde Paris'ten Ankara'ya gönderdiği bir telgrafta Lloyd George ve Lord Curzon'un Türkiye'nin parçalanması için çalıştıklarını, diplomatik girişimlerin artık yarar sağlamayacağını ve Yunanlılar kesin yenilgiye uğramadan İngiltere'nin politikasından vazgeçmeyeceğini bildirdi.⁹ Nihayet Türk ordusu 26 Ağustos 1922'de son hücumu başlattı.¹⁰ Birkaç gün içinde Dumlupınar'a kadar ilerleyen Türk ordusuna Mustafa Kemal Paşa Başkomutan sıfatıyla "Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" emriyle bir bildiri yayımlayarak¹¹ hedefin İzmir olduğunu belirtti. Türk ordusunun bu kadar hızlı ilerlemesi ve başarısından ürken Yunanistan 2 Eylül tarihinde İngiltere'ye başvurarak Anadolu'yu boşaltmak karşılığında ateşkes sağlanması konusunda Türkler'i razı etmesini talep etti.¹² Fakat Türk ordusu herhangi bir ateşkes görüşmesine fırsat bırakmadan 9 Eylül'de İzmir'e girdi.¹³

Çanakkale Krizi:

Ankara hükümetinin Yunanlılar'a karşı bu son zaferi Türkler'in Boğazlar'a yönelip Avrupa'ya geçerek İstanbul'u ve Trakya'yı ele geçirmesinden korkan İngiliz Hükümeti'ni telaşa sevketti. Daha Büyük Tarruzun başlangıcında Türkler'in Yunanlılara karşı başarısından ürken Curzon Özel Kalemi vasıtasıyla 30 Ağustos tarihinde Fethi Bey'le acil bir görüşme talebinde bulunarak Ankara'nın daha fazla kan dökülmeden ateş-

8 Osman Okyar bir yazısında İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı'nın Fethi Bey'le 25 Ağustos tarihinde görüşerek Curzon'un ters ve kısa bir mesajını ilettiğini yazar. Curzon mesajında iki ülke (Türkiye ve Yunanistan) arasındaki önemli mesele üzerinde çalıştığını, bu nedenle Eylül ayının ilk haftasında hazırlığını tamamladıktan sonra Ali Fethi Bey'i kabul edeceğini belirtir. Halbuki Ali Fethi Bey 21 Ağustos'ta Londra'yı terketmiştir. O nedenle görüşme 25 Ağustos'ta değil de 14 Ağustos'ta Dışişleri Bakan Müsteşarı Tyrrell veya 19 Ağustos'ta Müsteşar Yardımcısı Lindsay ile vuku bulunmuş olmalı. Okyar, agm, sh. 72-73.

9 İngiliz Gizli İstihbarat Servisi Raporu, 16 Eylül 1922. Şimşir, age. sh. 421-422.

10 Atatürk, age. sh. 674. Başkomutan Mustafa Kemal'den TBMM Başkanlığına telgraf, Dumlupınar, 26 Ağustos, 1922. Mustafa Onar, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995. Cilt: 2. sh. 360.

11 Başkomutan Mustafa Kemal'den TBMM Orduları'na, Çakırsaz, 1 Eylül, 1922. Onar, age. sh. 364-365.

12 İngiltere'nin Atina İşgüderi Bentick'ten Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a, 2 Eylül 1922. Şimşir, age. sh. 375-376.

13 Sonyel. age. sh. 265-269.

kesi kabul edip edemeyeceğini sormuş,¹⁴ Fethi Bey ise 6 Eylül tarihinde Ankara'nın cevabı gelmeden Paris ve Roma yoluyla Türkiye'ye dönmüştü.¹⁵

İngiliz Kabinesi için şimdi önemli olan Yunanlılar'ın desteklenmesi değil Boğazlar'ın kendi güvenlikleri altında bulundurulmasıydı. Çünkü Türk ordusu İzmir ve Bursa'ya doğru ilerliyordu. 7 Eylül 1922 tarihindeki İngiliz Kabine toplantısında Lloyd George Gelibolu'yu "dünyanın stratejik olarak en önemli bölgesi" olarak tanımlıyordu.¹⁶ Öte yandan Churchill'in düşüncesine göre eğer Türkler Boğazlar'ı ele geçirirse İngiltere Cihan Harbi sonrası başarısının meyvelerini kaybedecek ve yeni bir Balkan savaşı kaçınılmaz olacaktı.¹⁷ Curzon da İstanbul ve Gelibolu yarımadasının Türkler tarafından ele geçirilmesine hiçbir şekilde mücadele olunmayacağını iddia etti.¹⁸ İngiliz Dışişleri Bakanlığı İngiltere'nin Atina İşğâleri Bentick'in raporlarının da¹⁹ etkisiyle Yunanlıların yenilgisine rağmen Türklerin Trakya'ya geçme cesaretini gösteremeyeceğine inanıyordu.²⁰ Bu arada Türkler'in son zaferi İslam dünyasında büyük yankılar uyandırmıştı.²¹ Bu nedenle bazı İngiliz yetkilileri eski Türk-İngiliz dostluğunun tekrar canlandırılması gerektiğini gündeme getirmeye başladı.²²

İngiliz Kabinesi uzun tartışmalardan sonra 11 Eylül tarihinde İngiliz askerlerini Boğazlar'ın Anadolu yakasından çekme, fakat Türkler Avrupa yakasına geçmeye çalışırlarsa direnip savaşa kararı aldı.²³ Bunun so-

14 Okyar'a göre Fethi Bey bu talebi Londra'da almıştı. Halbuki yukarıda yazıldığı gibi Fethi Bey 21 Ağustos'ta Londra'dan ayrılmıştı. Curzon'un Özel Kalemi bu talebi o tarihte Paris'te bulunan Fethi Bey'e telefonla iletmış olabilir.

15 Okyar, agm, sh. 73-74.

16 Cabinet meeting of September 7, 1922, P.R.O. CAB 23/31/48.

17 Martin Gilbert, Winston S. Churchill. 1917-1922. London: Heinemann, 1975. Cilt: 4. sh. 820.

18 A. L. Macfie, "The Chanak Affair, September-October 1922", *Balkan Studies*, Cilt: 20(2), 1979. sh. 311.

19 Bentick (Atina)'ten Kedleston Markizi Curzon'a, 5-6 Eylül 1922, Şimşir, age. sh. 376-377, 379-380.

20 Kedleston Markizi Curzon'dan Sir H. Rumbold'a, 10 Eylül 1922, age. sh. 391-392.

21 Sir H. Rumbold'dan (İstanbul) Kedleston Markizi Curzon'a, 12 Eylül 1922. Mareşal Allenby'den (Kahire) Kedleston Markizi Curzon'a, 16 Eylül 1922. İngiltere'nin Saraybosna Konsolosu'ndan Belgrad Elçisi C. A. Young'a, 25 Eylül 1922. age. sh. 401, 425, 551-555. Kürkçüoğlu, age. sh. 241.

22 Lord Peel'den İngiliz Bakanlar Kuruluna muhtıra. 13 Eylül 1922. Şimşir, İngiliz age. sh. 402.

23 Gill H. Bennett, *British Foreign Policy during the Curzon Period, 1919-1924*. Basingstoke: Macmillan, 1995. sh. 85.

nucunda İngiltere Savunma Bakanlığı, İstanbul'daki İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı Harington'a, Dışişleri Bakanlığı da İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a birer telgraf çekerek Türkler'in ilerlemesi durumunda İngiliz askerlerinin İzmit Yarımadası'ndan ve Çanakkale'nin Anadolu yakasından geri çekilmesi iznini verdi.²⁴ Buna karşılık Harington ve Rumbold Londra'yı uyararak İngiliz askerlerinin İzmit ve Çanakkale'de bulunmasının İstanbul ve Boğazlar'ın güvenliği için önemine dikkat çekti. Harington bu arada İstanbul'daki Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerini bölgedeki İngiliz askerlerine yardım için kuvvet göndermeye razı etti. İtilaf kuvvetlerinin Boğazlar'ın Asya yakasında bulunmasının Türklerle yapılacak görüşmelerde yararlı bir koz olacağına dair Harington'un mesajı da Curzon'u ikna etti.²⁵

15 Eylül'deki İngiliz Kabinesi toplantısında kriz tekrar görüşüldü. Lloyd George ve Churchill diğer bakanları ikna ederek Kabine'den Boğazlar'daki kuvvetlerin takviye edilmesi ve Türklerin Avrupa yakasına geçişinin engellenmesi kararının çıkmasını sağladılar.²⁶ Aynı zamanda Fransa, Sırbistan, Romanya ve İngiliz sömürgeleriyle de işbirliği yolları aranmasına da karar verildi.²⁷ Bu amaçla Koloniler Bakanı Churchill Lloyd George'un tam desteğini alarak, İngiltere'nin Boğazlar'daki kuvvetlerini takviye niyetine işaret ederek sömürgelerinden askeri yardım talebini belirten bir bildiriye kaleme alıp İngiliz sömürgelerine gönderdi.²⁸ Ayrıca İngiltere, Kanada ve Avustralya basınına da bildiriye yayınlama izni verildi. Bildirinin kendilerinin eline geçmesinden önce basında yer alması sömürge hükümetlerinde şaşkınlık yarattı.²⁹ Olayın bu şekilde gelişmesi İngiliz Kabinesi içinde ve basında da yoğun tepki topladı.³⁰ Bildirinin ba-

24 Savaş Bakanlığı'ndan General Harington'a, İstanbul. 11 Eylül 1922. Şimsir, age. sh. 395-396.

25 Michael L. Dockrill, J. Douglas Goold; Peace without Promise, Britain and the Peace Conferences, 1919-23. London: Batsford Academic and Educational Ltd., 1981. sh. 230.

26 David Gilmour, Curzon. London: John Murray, 1994. sh. 543.

27 Kedleston Markizi Curzon'dan Sir H. Rumbold'a. Dışişleri Bakanlığı, 16 Eylül 1922. Şimsir, age. sh. 418-419.

28 Bildirinin bazı kısımlarının Türkçe çevirisi için bak: Vladimir Potyemkin, Uluslararası İlişkiler Tarihi. İstanbul: May Yayınları, 1979. Cilt: 3. Sh. 364.

29 Macfie, agm. sh. 317.

30 Lloyd George'un eşine göre bu bildiri koalisyon hükümetinin sonunu getiren önemli faktörlerden biridir. Lord Beaverbrook, The Decline and Fall of Lloyd George: and Great was the Fall Thereof. London: Collins, 1963. sh.160.

sına verilmesi konusunda Curzon'a ve Dışişleri Bakanlığı'na da danışılmamıştı. Curzon bildiriye Pazar gazetelerinde okuyunca sert tepki göstererek hükümetin bu tavrını protesto etti.³¹ Ona göre bu İngiliz-Fransız ittifakını tehlikeye sokar ve hükümetin Türkler'e yönelik politikasına karşı kamuoyunun tepkisinin artmasına yol açardı.

Bildiriye karşı Fransız ve İtalyan hükümetlerinin tepkisi de çok sert oldu. Fransa hükümeti Türkler'in "tarafsız bölge"³² saygı göstermesi ve barış yapılması konusunda İngiltere'yle işbirliği yapmayı düşünüyordu. Fakat şimdi İngiltere kendi başına bir karar almış ve bunu Türkler'e empoze etmek istiyordu. Öyleyse Fransa da İngiltere'yi Türklerle olan anlaşmazlığında yalnız bırakacaktı.³³ Fransa Başbakanı Poincaré İngiliz hükümetine yazdığı bir mesajda Boğazların serbestiyetinin sağlanması için Milletler Cemiyeti veya Türklerin kabul edebileceği bir otoritenin kontrolü altında bir rejimin kurulmasını desteklediklerini, ama Türkler'e de Gelibolu Yarımadası ve Edirne dahil Meriç nehrine kadar tüm Doğu Trakya'nın verilmesi gerektiğini, aksi takdirde Türkleri ikna etmenin mümkün olmadığını bildirdi.³⁴ Fransa hükümeti İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'ye de talimat göndererek Fransızlar'ın Türkler'e karşı savaşmayacaklarını bildirdi. Bununla beraber Pellé'ye, Mustafa Kemal'le görüşerek İngiliz hükümetinin yayınladığı bildiriyle Fransızlar'ın hiçbir ilgisinin olmadığını ama Türk ilerleyişinin de durdurulması gerektiğini söylemesini istedi.³⁵ Bu arada Kanada ve Avustralya da İngiltere'nin askeri destek talebini reddetti. Sırbistan ve Romanya da Türklerle savaşa girmek istemediklerini bildirdi. Güney Afrika ise cevap bile vermedi.³⁶ Sadece Yeni Zelanda İngiltere'nin yeni politikasına destek verdiğini ilan etti.³⁷

31 Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon*. Cilt: 3. London: Ernest Benn Ltd, sh. 302.

32 Tarafsız bölge 13 Mayıs 1921'de İtilaf Devletleri'nin Üç Yüksek Komiseri'nin Boğazlar etrafında çizdikleri bir bölgedir. Karara göre bu bölge İngiliz, Fransız ve İtalyan işgali altında olacak ve buralarda Türklerle Yunanlılar çarpışamayacak. Sarıhan, age. Cilt: 3. sh. 529.

33 Macfie, agm. sh. 317.

34 agm. sh. 317-318.

35 Sonyel, age. sh. 271-272.

36 Macfie, agm. sh. 318-319.

37 Koloniler'den Sorumlu Devlet Bakanı W. Churchill'den İngiliz Kabinesi'ne. 23 Eylül 1922. Türk-Yunan Ahvali. Dominyonlarla İşbirliği. Şimşir, age. sh. 530-542.

İngiliz kamuoyu da Türkiye ile bir savaşa karşıydı. 18 Eylül'de Daily Mail gazetesi büyük bir manşet atmıştı: "Bu Yeni Savaşı Durdurun!"³⁸ Daily Express ve Times gazeteleri de İngiliz Kabinesini savaştan kaçınması için diplomatik bir dille uyardı.³⁹ Daily Mail'in 21 Eylül tarihli manşeti daha ileri gitmişti: "Çanakkale'den Defolun!" Ayrıca savaşa karşı protesto mitingleri çağırısı da yapmıştı.⁴⁰ Aynı gün Sendikalar Kongresi Genel Konseyi George'a işçi sınıfının "savaşa kesinlikle karşı olduğunu" ve savaş olursa grev ilan edeceklerini bildirdi.⁴¹ İngiliz Yüksek Komiseri Harold Rumbold da Türklerle savaşın göze alınamayacağını ileri sürerek taraflar arasında bir an önce bir konferans tertip edilmesini Londra'ya öneriyordu.⁴²

Lord Curzon Müttefikler arasındaki sarsılmış olan ilişkileri düzeltmek için 19 Eylül'de Fransa Başbakanı Poincaré ve İtalya Büyükelçisi Count Sforza ile görüşmek üzere Paris'e gitti. Fransız ve İtalyan hükümetleri daha önce İngiltere'nin sözkonusu bildirisine protesto olarak askerlerini Boğazlar'ın Asya yakasından çekme kararı almıştı.⁴³ Fransa'nın Ortadoğu'daki çıkarları İngiltere'nin Yunan yanlısı politikası ile çelişme halindeydi. Bir kere Fransa'nın Türkiye'de diğer devletlerden daha çok sermaye yatırımları vardı. Fransa'nın Türkiye ile savaş durumunda olması Türkiye'deki Fransız sermayesine zarar veriyordu. Ayrıca İngiltere'nin Ortadoğu üzerindeki nüfuz ve prestijinin artması Fransa'nın bu bölgedeki çıkarlarına aykırıydı. Bunlara bir de Fransa'nın askeri harcamalarının çok miktarda artması eklenince Fransa'nın Türkiye ile savaş halinde olması veya Türkiye karşıtı politikalara destek vermesinin hiçbir faydası kalmıyordu. İtalya ise zaten I. Dünya Savaşı sırasındaki gizli anlaşmalara aykırı olarak İzmir'in Yunanlılar'a verilmesini hiçbir zaman tasvip etmemiş ve Türklerle anlaşmanın yollarını aramıştı.

38 David Walder, Çanakkale Olayı. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970. sh. 274.

39 age, sh. 275.

40 age, sh. 285.

41 age, sh. 286.

42 Sonyel. age. sh. 274.

43 S. İ. Aralov, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985. sh. 151-152.

20 Eylül tarihindeki ilk görüşmede Curzon, Poincaré'ye Anadolu'daki toprak sorununun son Türk zaferiyle kendiliğinden çözümlendiğini, Trakya, Boğazlar ve İstanbul sorunlarının çözümünün ise Türkler'e bırakılamayacak kadar önemli olduğunu belirterek kendisine Fransa hükümetinin İtilaf Devletleri kontrolündeki "tarafsız bölge"nin korunmasının önemini belirten 14 Eylül tarihli notasını hatırlattı ve Fransız askerlerinin Boğazlar'ın Asya yakasından çekilmesinin nedenini sordu. Poincaré cevap olarak Fransa'nın iki nedenle Küçük Asya'daki Türklerle savaşamayacağını belirtti. İlk olarak Fransa Müslüman bir güç olduğu için Tunus'tan Hindî Çin'e kadar olan Müslüman kolonilerindeki artan rahatsızlığı göz ardı edemezdi. İkinci olarak da mali problemler yüzünden Küçük Asya'ya kuvvetlerini gönderemezdi. Bu şartlar altında ne Fransa Başbakanı'nın ne de Fransız Parlamentosu'nun Türkler'e karşı bir savaşı düşünebileceğini belirtti ve Curzon'a tavsiye edebileceği tek şeyin de İngiliz askerlerinin Çanakkale'den çekilmesi olduğunu söyledi.⁴⁴ Toplantı Curzon'la Poincaré arasında yüksek tansiyonlu tartışmalarla devam etti. İtalyan temsilci Sforza da Poincaré'ye destek verdi. Curzon Fransa ve İtalya'nın İngilizler'e yardım etmesi gerektiğini söyledikçe Poincaré ve Sforza Türklerle savaşmalarının söz konusu olmadığını ve İngiliz askerlerinin de Fransız ve İtalyan askerleri gibi bölgeden çekilmesi gerektiğini tekrar ettiler. Poincaré ve Sforza ayrıca barış görüşmelerine Türkler'i razı etmek için de Doğu Trakya'nın Türkler'e iade edileceğinin şimdiden duyurulması gerektiğini ifade ettiler.⁴⁵

Curzon, Poincaré ve Sforza 22 Eylül'de tekrar biraraya geldiler. Taraflar önceki gün dile getirdikleri düşünceleri tekrar ettiler. Lord Curzon İngiltere'nin savaş yanlısı olmadığını ancak 1918 zaferinin meyvelerini de kaybetmek istemediğini, Trakya'nın Türkler'e verilmesi taahhüdünün şimdiden açıklanamayacağını, bunun barış konferansında görüşülmesi gerektiğini, ayrıca Boğazların savunulması için müttefiklerin İngilizler'e yar-

44 20 Eylül 1922'de Quai d'Orsay'da Fransız Başbakanı, İngiliz Dışişleri Bakanı ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi arasında yapılan toplantıda İngiliz sekreterin tuttuğu notlar. Şimşir, age. sh. 454-455.

45 20 Eylül 1922'de Quai d'Orsay'da Fransız Başbakanı, İngiliz Dışişleri Bakanı ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi arasında yapılan toplantıda İngiliz sekreterin tuttuğu notlar. age. sh. 462-474.

dım etmesi gerektiğini söylerken Poincaré de 1915'teki Çanakkale savaşını tekrar yaşamak istemediklerini, Boğazlar'dan Fransız askerlerinin geri çekilişinin temel sebebinin Müslüman toplumların tepkisinden çekinmeleri olduğunu ve Meriç'e kadar olan Trakya bölgesinin Türkler'e verileceğinin şimdiden ilan edilmesi gerektiğini ifade etti. Sforza da Poincaré'nin sözlerine katıldığını belirtti.⁴⁶ Curzon ısrarla Fransızları İngilizleri terkedip yalnız başına bırakmakla suçlayarak meydana gelecek olaylardan Fransızların sorumlu olduğunu söylüyordu. Nihayet Poincaré bu ithamdan rahatsız olarak Curzon'dan sözlerini geri almasını istedi. Curzon bunu reddince hiddetlendi ve tahkir edici bir tarzda hakaretler ederek Curzon'a bağırmağa başladı.⁴⁷ Curzon bu sahneyi Londra'ya şu şekilde anlatır: "Poincaré bütün şuurunu kaybederek çeyrek saat boyunca çıldırmış bir okul müdürünün suçlu bir öğrenciyi azarlaması gibi avazının çıktığı kadar çılgın bir şekilde bağırdı."⁴⁸ Curzon kendisine ve ülkesine karşı sürekli yapılan suçlamalara tahammül edemeyeceğini belirterek toplantı odasını terketti. Birkaç dakika sonra İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Hardinge Curzon'ı salonda gözyaşları içinde pantolonunun arka cebinde taşıdığı konyak şişesinden yudumlar bir halde buldu. Curzon bir yandan içiyor bir yandan da bu küçük iğrenç adam kendisinden özür dilemezse Londra'ya geri döneceğini söylüyordu.⁴⁹ İngiliz diplomat Harold Nicolson Curzon'ın içinde bulunduğu durumu dramatik bir şekilde şöyle anlatır: Curzon kızıl bir kanapeye yığıldı kaldı. Lord Hardinge'in kolunu tutarak ve hızlı hızlı soluyarak "Charley! O küçük iğrenç adama tahammül edemem, tahammül edemem" dedi ve ağlamaya başladı.⁵⁰

Hardinge iki tarafla görüştüktan sonra Curzon'ı sözlerini geri alması, Poincaré'yi de özür dilemesi konusunda ikna etmeyi başardı.⁵¹ Bu nahoş

46 22 Eylül 1922 Cuma günü Quai d'Orsay'da Fransız Başbakanı, İngiliz Dışişleri Bakanı ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi arasında yapılan toplantıda İngiliz sekreterin tuttuğu notlar. age. sh. 493-510.

47 Gilmour, age. sh. 544.

48 Documents of British Foreign Policy. Cilt: 18. No: 48. Douglas Goold, "Lord Hardinge as Ambassador to France, and the Anglo-French Dilemma over Germany and the Near East, 1920-1922." The Historical Journal, Sayı: 21 (4), 1978. sh. 932'den alıntılanmıştır.

49 Gilmour, age. sh. 544.

50 Harold Nicolson, Curzon: the Last Phase, 1919-1925. London: Constable, 1934. sh. 273-274.

51 Goold, agm. sh. 932-933.

olaydan bir saat sonra Curzon, Poincaré ve Sforza Türklere yapılacak teklifler konusunda anlaşmaya vardılar. İtilaf Devletleri ortak notada Meriç ve Edirne'ye kadar Trakya'nın Türkler'e verilmesini kabul ettiklerini ve barıştan sonra İstanbul'un Türkler'e verilmesi üzerinde anlaşmalarını belirttiler. Bu arada Türkler'den "tarafsız bölge"ye saygı göstermesini istediler. Ateşkes görüşmeleri için ise tarafların Mudanya veya İzmit'te bir araya gelececeklerini ilan ettiler.⁵²

Curzon'un, Müttefikleri tekrar bir araya getirmesiyle sonuçlanan bu diplomatik başarısı Londra'da kabine arkadaşları tarafından tebriklerle karşılandı. Halbuki Curzon daha Paris'e gitmeden önce aynı arkadaşlarıyla Türkiye'ye yönelik politikada fikir ayrılığına düşmüştü.⁵³ Paris görüşmelerinin en önemli sonuçlarını muhtemel bir Türk-İngiliz savaşının önlenmesi, İngiliz-Fransız ittifakının bozulmasının önüne geçilmesi ve Türkler'in Avrupa'ya dönüşünü İngilizler'in resmen kabul etmesi şeklinde sıralayabiliriz.

Paris görüşmeleri başlamadan önce Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pellé de 18 Eylül tarihinde İzmir'de Mustafa Kemal'le görüşmüş ve Türk askerlerinin "tarafsız bölge" sınırlarını geçmemesini rica etmişti. Ayrıca Franklin Bouillon'un kendisini ziyaret etmek istediğini belirten notunu da Mustafa Kemal'e vermişti. Mustafa Kemal ise "tarafsız bölge" diye bir sınırı tanımadığını Türk askerlerinin ilerleyişinin devam edeceğini ve kış gelmeden önce Trakya'yı ele geçirerek toprak sorununu bitirmek istediğini söylemişti.⁵⁴ Yapılacak olan konferansın da Üsküdar'da toplanmasını önermişti.⁵⁵

---

52 İtilaf Devletlerinin üç temsilcisinin Ankara Hükümeti'ne gönderdikleri bu notanın Türkçesi için bak: Rauf Orbay, Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım. İstanbul: Emre Yayınları, 1993. Cilt: 2. sh 99-100. Notanın İngilizcesi için bak: Lord Hardinge'den Kedleston Markizi Curzon'a, Paris, 23 Eylül 1922. Şimşir, age. sh. 526-527. Türkçe özeti için bak: Ali Naci Karacan, Lozan Konferansı ve İsmet Paşa. 3. Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993. sh. 21-22.

53 Earl of Ronaldshay, age. sh. 304.

54 Atatürk, age. sh. 677-678. Sarıhan, age. Cilt: 4. sh. 681.

55 Sir H. Rumbold'dan (İstanbul) Kedleston Markizi Curzon'a. 21 Eylül 1922. Şimşir, age. sh. 482-483.

Lord Curzon'un bu diplomatik başarısı kısa sürdü. 23 Eylül tarihinde Türk askerleri Çanakkale'nin güneyindeki "tarafsız bölge"ye girdi.⁵⁶ Harington'un Türk ordularının "tarafsız bölgeden" çekilmesini rica eden telgrafına⁵⁷ cevaben Mustafa Kemal 26 Eylül tarihli telgrafla da Harington'a TBMM'nin "tarafsız bölge" diye bir bölge tanımadığını bildirdi.⁵⁸ 27 Eylül'de de Yunanistan'da bir darbe sonucu Kral Constantine devrilerek Venizelos yanlıları iktidara geldi.⁵⁹ Bu beklenmeyen gelişme İngiliz hükümetindeki Yunan yanlılarına yeni ümitler verdi. Onlara göre Yunanlılar Küçük Asya'da kontrolü tekrar ele geçirebilir, böylece Sévres Antlaşması'nda yapılacak küçük bazı değişikliklerle barışa ulaşılabilirdi.⁶⁰

27 Eylül'de İngiliz Bakanlar Kurulu üyelerinin bazıları Koloniler Bakanlığı'nda biraraya gelerek Çanakkale krizini görüştüler. Ferman Mührü Lordu Austin Chamberlain ve Winston Churchill'e göre İngiltere Çanakkale'nin Asya yakasından çekilemezdi. Bunların iddialarına göre Mustafa Kemal bu tür bir çekilmeyi İngiliz İmparatorluğu'nun aşağılanması olarak algılayabilirdi.⁶¹ Curzon ise Türkler'in tavrına karşı arkadaşlarıyla aynı fikri paylaşmasına rağmen durumun kuvvete başvurmakla değil diplomasiyle çözülebileceğine inanıyordu. Curzon Chamberlain'e yazdığı 27 Eylül tarihli bir mektupta endişelerini şöyle dile getiriyordu:

Bakanlar Kurulunda güvenilmez ve bence değersiz olan ve Türklerle karşı kendimizi tekrar savaşın içinde bulacağımız bir İngiliz-Yunan ittifakına başvurulması düşüncesi beni dehşete düşürdü. Benim düşünceme göre hiçbir şey ülkeyi bu tür bir gelişmeye razı edemez. Aksi takdirde bu olay hükümetin iktidardan düşmesine yol açar. Ayrıca Paris'te tekrar inşasına çalıştığım müttefik birliğini bir çarpıda yok eder.⁶²

---

56 Türk süvarileri 24 Eylül'de "tarafsız bölge"den çekilecekler, ertesi gün tekrar gireceklerdir. Sarıhan, age. sh. 697, 699.

57 Orbay, age. sh. 98.

58 Mustafa Kemal'den İstanbul'da General Harington'a telgraf, İzmir, 26 Eylül 1922. Onar, age. sh. 380-381.

59 Sarıhan, age. sh. 709.

60 Earl of Ronaldshay, age. sh. 305.

61 Koloniler Bakanlığı'nda Mr. Churchill'in odasında İngiliz Bakanlar Kurulu'nun bazılarının yaptıkları toplantının tutanakları. Yakın Doğu'da Askeri Durum. 27 Eylül 1922. Şimşir, age. sh. 561-565.

62 Earl of Ronaldshay, age. sh. 305.

Curzon'un diplomatik çözüm teklifine zıt olarak İngiliz Kabinesinin 29 Eylül'de aldığı karara göre Türk tarafına iletilmek üzere, Türk askerleri bölgeden çekilmezse kara, deniz, hava tüm İngiliz kuvvetlerinin Türkler'e ateş açacağını bildiren bir ultimatoma Harington'a gönderilecekti.⁶³ Aynı gün Curzon Ankara hükümetinin Londra temsilcisi Nihad Reşad (Belger)'le bir görüşme yaptı. Curzon İngiliz Kabinesindeki atmosferi anlatarak Türkler'in Çanakkale'den derhal çekilmemesi durumunda taraflar arasında bir çatışma çıkmasının kaçınılmaz olduğunu ihtar etti.⁶⁴ Bu arada 28 Eylül tarihinde Mustafa Kemal-Bouillon görüşmesi gerçekleşmişti.⁶⁵ Görüşme devam ederken İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül tarihli notası Mustafa Kemal'e ulaşmıştı. Mustafa Kemal notaya cevap olarak İtilaf Devletlerinin Mudanya'da toplanacak bir konferans için yapılan daveti kabul ettiğini, murahhas olarak Garp Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşa'nın gönderileceğini, ancak Yunanlıların Doğu Trakya'yı derhal boşaltıp Türklere devretmesi gerektiğini bildirdi.⁶⁶ Bununla beraber Türk askerleri Çanakkale'ye doğru ilerleyişlerini de devam ettirdiler.

30 Eylül tarihinde İngiliz Kabinesi Çanakkale krizini görüşmek üzere tam üç toplantı yaptı. Harington'dan henüz ultimatomla ilgili cevap alınmamıştı. Lloyd George Harington'ın bu davranışını "general görevi olmadığı halde siyasal vaziyetle o kadar fazla ilgileniyor ki askeri vaziyete yeteri derecede dikkatini toplayamıyor" diyerek eleştirdi.⁶⁷ Churchill ve Chamberlain de Harington'ın bu davranışını eleştirdi. Hatta bir ara yapılacak Mondros Konferansı'nın iptal edilmesinden bile söz edilmişti.⁶⁸ Curzon bunları ultimatoma yanlıları, kavgacılar ve savaş kıskırtıcıları olarak suçlayarak kendisinin ise her ne pahasına olursa olsun savaştan özellikle Yunanistanla aynı safta savaşmaktan kaçınmak için tüm gücüyle ça-

63 Cabinet Papers 23/31, 52 (22). 29 Eylül 1922. Sonyel, age. sh. 277'den alıntılanmıştır.

64 Earl of Ronaldshay, age. sh. 306.

65 Sarıhan, age. sh. 714.

66 Atatürk, age. 2. sh. 679; Texte de la Reponse du Gouvernement d'Angora a la Note des Gouvernements allies du 23 Septembre 1922. Smyrne, le 29 Septembre 1922. Şimşir, age. sh. 635-636.

67 Kenneth O. Morgan, Consensus and Disunity: The Lloyd George Coalition Government, 1918-1922. Oxford: Oxford University Press, 1986 sh. 323.

68 Earl of Ronaldshay, age. sh. 307.

lıştığını söylüyordu.⁶⁹ Curzon'a göre tüm bu problemler Başbakan'ın Türkler'den nefret etmesinden ve Yunanlılar'a delicesine sevgisinden kaynaklanıyordu.⁷⁰ Bu arada Fransa Başbakanı M. Poincaré de Harington tarafından Türkler'e verilecek ulti­matomdan haberdar olmuş ve İngiltere'nin Paris Büyükelçisi'ne bundan çok kaygılı olduğunu söyleyerek ulti­matomdan kaynaklanan herhangi bir gelişmeden Fransa'nın mesul olmayacağını bildirmişti.⁷¹ Poincaré tarafından İzmir'e gönderilen Franklin Bouillon da Türk taleplerinin yerine getirileceğine söz vererek Mustafa Kemal'i Türk askerlerinin ilerleyişini durdurması konusunda ikna etmişti.⁷²

1 Ekim'de Harington krizin sona erdiğini İngiliz Kabinesine bildirdi.⁷³ Ashında Harington ulti­matomu Türkler'e göndermemeyi tercih etmişti. Harington'ın ulti­matomu Londra'ya danışmadan Türkler'e vermekten kaçınması gerçekten cesaret işiydi; fakat bu hareketi savaşa yol açabilecek bir krizin önüne geçmişti. İleride değinileceği gibi bu olaydan sonra İngiliz Kabinesi'nde Muhafazakar bakanların Curzon'a yakınlaşmaları ve hükümetten çekilme tartışmaları başlayacaktı.

Mudanya Konferansı 3 Ekim 1922'de başladı. Biz burada konunun muhtevası gereği Konferans'ın içeriğine girmeyeceğiz. Yalnız görüşmelerin ilginç bir yönü vardı ki o da Türkiye'nin karşısındaki taraf Türkiye ile savaş halinde olan Yunanistan değil İtilaf Devletleri'ydi. Karşılıklı savaş tehditleri içinde geçen görüşmeler sonucu 11 Ekim'de ateşkes anlaşması imzalandı. Buna göre Trakya'daki Yunan kuvvetleri 15 gün içinde Meriç ırmağının batı yakasına çekilecek, Meriç'in doğu yakası barış sağlanana kadar İtilaf Devletleri askerlerinin kontrolünde kalacak, son olarak da sivil idare Yunanlıların çekilmesinden sonraki otuz gün içinde Türk yet-

69 Goold, agm. sh. 933. Earl of Ronaldshay, age. sh. 307.

70 Gilmour, age. sh. 546.

71 Lord Hardinge'den (Paris) Kedleston Markizi Curzon'a. 30 Eylül 1922. Şimşir, age. sh. 612-613.

72 Başkomutanlık'tan (Akdeniz) Bahriye Nezaretine. 1 Ekim 1922. age. sh. 622.

73 Bennett, age. sh. 88.

kililere devredilmek üzere İtilaf Devletleri yetkililerine bırakılacaktı.⁷⁴ Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın en önemli sonucu Gladstone'un ortaya attığı ve Lloyd George'un Başbakanlığı döneminde devam eden, Türkler'i Avrupa'dan pıllısı pırtısıyla birlikte defetmek politikasının iflas etmesidir. Antlaşma'nın Türkler açısından en önemli sonucu ise savaşmadan Doğu Trakya'nın elde edilmesi ve İtilaf Devletlerinin artık Ankara Hükümeti'ni Türkiye'nin tek hukuki temsilcisi olarak kabul etmesidir.

Lloyd George'un İktidardan Düşmesi:

Bu arada İngiltere'de koalisyon hükümetinin yıkılış süreci başlamış bulunuyordu. Tarım ve Balıkçılık Bakanı Sir Arthur Griffith-Boscawen, Ticaret Bakanı Stanley Baldwin ve Hindistan İşleri Bakanı Lord Peel gibi Muhafazakar Parti'nin güçlü üyeleri Dışişleri Bakanı Curzon'a Carlton House'da toplanarak durum değerlendirmesi yapmayı ve gerekirse Curzon ile beraber istifa etmeyi teklif ettiler. Curzon bu teklifi koalisyon hükümetinin sonunun başlangıcı olarak gördü.⁷⁵ Lloyd George, Churchill, ve Adalet Bakanı Birkenhead'in Türkiye karşıtı politikalarının İngiltere'yi Türklerle savaşa sürükleyeceğinden endişe eden Muhafazakar Parti eski lideri Bonar Law⁷⁶ da, basına bir mektup göndererek İngiltere'nin dünyanın polisi olarak hareket edemeyeceğini bildirdi.⁷⁷ Law, Sévres Antlaşması'nı Türkler'e empoze eden İngiliz hükümetinde ikinci adam konumunda olduğu için anlaşmanın değiştirilmesi yönünde ya da Lloyd George'un politikası aleyhinde o ana kadar hiçbir tavır almamıştı.⁷⁸ Law'un bu çıkışı hükümet içindeki Muhafazakar muhalefete koalisyonu sona erdirmek için cesaret verdi.

Aslında Koalisyon hükümeti 1922 yılı boyunca sadece Lloyd George'un dış politikası nedeniyle değil aynı zamanda erken genel seçim

74 Briton Cooper Busch, *Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia 1918-1923*. New York: State University of New York Press, 1976. sh. 356-57. İsmet İnönü, *Hatıralar*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987. Cilt: 2. Sh. 27-36. Karacan, age, sh. 26-35. Sarhan, age, sh. 744.

75 Earl of Ronaldshay, age, sh. 310. Beaverbrook, age, sh.166-167.

76 Bonar Law hastalığı nedeniyle Muhafazakar Parti liderliğini 1921 yılının Mart ayında Austin Chamberlain'e bırakmıştı. David Walder, *The Chanak Affair*. London: Hutchison, 1969. sh.131.

77 The Times, 7 Ekim 1922.

78 Beaverbrook, age, sh.164

çalışmaları, hükümet içindeki Liberal-Muhafazakar çekişmeleri, tarım politikası hakkındaki anlaşmazlıklar ve İrlanda meselesi gibi iç meseleler yüzünden de eleştiriler alıyordu.⁷⁹ 1922 Eylül'ünde aralarında Derby, Younger ve Salisbury'nin de bulunduğu Muhafazakar Parti'nin bazı önemli isimleri Lloyd George'un Yunan yanlısı politikasına güvensizliklerini ilan ederek hükümetin birliğini zedelemişlerdi.⁸⁰ Şimdi de Bonar Law'un mektubu kabine içindeki koalisyon karşıtı kampı kuvvetlendirmişti. Dahası basının hükümet üzerindeki baskısı da koalisyon hükümetinin birliği üzerinde olumsuz etkide bulunuyordu. Daily Mail ve Daily Express koalisyona hücumu devam ediyorlardı. Hatta hükümet yanlısı Times'ın editörü Wickham Steed de "koalisyonun devam etmesinin İngiliz siyasi hayatına zarar vereceğine" inanmaya başlamıştı.⁸¹

Lloyd George tam bu ortamda 14 Ekim'de Manchester'da Türkler'e karşı nefretini, Yunanlılara sevgisini ifade eden ve müttefikleri Fransızlar'ı eleştiren bir konuşma yaptı.⁸² Bu konuşmaya ilave olarak Lloyd George'un Romen ve İtalyan heyetleriyle kendisine haber vermeden yaptığı görüşmeler Curzon'ı da koalisyon karşıtı kampa itti. Curzon sonunda Lloyd George'a Dışişleri Bakanlığı'na karşı tutumunun değişmemesi halinde istifa edeceğini içeren bir mektup göndermeye karar verdi.⁸³ Fakat 19 Ekim tarihinde Carlton Kulüp'te Muhafazakar Parti milletvekillerinin toplantısının ardından Lloyd George'un istifası nedeniyle bu mektubu gönderemedi. Bu mektup Başbakan Lloyd George'un Dışişleri Bakanlığı ile münasebetlerini anlatması açısından çok önemlidir. Curzon mektubunda şöyle yazıyordu:

Şu ana kadarki uygulamada biri benim sorumluluğum altında, diğeri de Başbakanlık'ta bulunan iki Dışişleri Bakanlığı'nın bulunduğu bir yapı oluşmuş durumdadır: Bu ikisi arasında önemli bir farklılık vardır. Ben sadece sana değil tüm arkadaşlarıma da söylediğim veya yaptığım herşeyi,

79 Bu problemler hakkında daha fazla bilgi için bak: Morgan, age. sh. 331-341.

80 age, sh. 324.

81 Walder, Çanakkale Olayı, sh. 375.

82 age, sh. 377. Konuşmanın bir bölümü için bak: Karacan, age. sh. 37. Kürkçüoğlu, age. sh. 250.

83 Earl of Ronaldshay, age. sh. 314.

aldığım veya gönderdiğim tüm telgrafları, bana ulaşan tüm önemli haberleşmeleri rapor ederken diğer Dışişleri Bakanlığının yaptıklarını kazara duyuyorum. Hatta diğer bakanlıkta ne karar alındığı resmen tarafıma bildirilse bile bu kararlar çoğu kez sorumluluğum altındaki Dışişleri Bakanlığının haberi olmadan alınıyor... Uzun zamandan beri düşündüğüm o ki bu durumun devam etmesine müsaade edilmemeli. Eğer böyle devam edecekse kendinize bu tip bir Dışişleri Bakanlığı görevi anlayışına benden daha fazla uyum sağlayabilecek bir Dışişleri Bakanı bulmalısınız.⁸⁴

17 Ekim tarihinde Lloyd George'la Lord Curzon arasında başbaşa son bir görüşme oldu. Bu görüşmede Lord Curzon istifa isteğini gündeme getirdi. Lloyd George ise 19 Ekim tarihinde Muhafazakârların yapacağı toplantıyı hatırlatarak kendisinin belki o gün istifa edeceğini o nedenle istifa kararını ertelemesini istedi.⁸⁵ Nitekim 19 Ekim tarihinde Muhafazakâr Parti milletvekilleri koalisyonun geleceğini konuşmak üzere Carlton Kulüp'te toplandılar. Chamberlain'in koalisyon lehindeki konuşmasına rağmen Bonar Law liderliğindeki milletvekilleri Muhafazakâr Parti'nin genel seçimlere koalisyondan bağımsız bir parti olarak girmesi kararını aldılar.⁸⁶ Kararı öğrenen Lloyd George aynı gün görevinden istifa etti. Parlamento da 26 Ekim'de kendini feshetti. 15 Kasım 1922'de yapılan genel seçimlerde Bonar Law liderliğindeki Muhafazakâr Parti 344, İşçi Partisi 138, Asquith liderliğindeki Liberaller 60 sandalye kazandılar. Lloyd George liderliğindeki Liberaller ise sadece 57 sandalye alarak büyük bir yenilgiye uğradılar.⁸⁷

Koalisyon hükümetinin iktidardan düşmesinin ana nedeni olarak belki Çanakkale krizi gösterilemeyebilir. Liberal Parti'nin gerileme sürecini inceleyen Wilson'a göre koalisyonun iktidardan düşüşünün gerçek nedeni Çanakkale Krizi gibi dış nedenler veya iç politikadaki görüş ay-

84 age. sh. 315-316.

85 age. sh. 319-320.

86 Walder. age. sh. 378-381.

87 age. sh. 385. Liberal Parti 1918 yılının Aralık ayında yapılan meşhur "Kuponlu Seçimler'de" ikiye bölünmüş ve seçimlerden sonra Lloyd George liderliğindeki Liberaller Muhafazakâr Parti ile koalisyon hükümeti kurmuş, Herbert H. Asquith liderliğindeki Liberaller ise muhalefette kalmışlardı. Trevor Wilson, *The Downfall of the Liberal Party, 1914-1935*. London: Fontana Library, 1968. sh. 143-199.

rılıklarından değil Lloyd George'la Muhafazakârlar arasında yapılmış olan ittifakın tabiatından kaynaklanmaktadır. Wilson'a göre Muhafazakârlar'ın Lloyd George'a güven veya sevgileri hiçbir zaman olmadı. Daha da önemlisi Muhafazakârlar Lloyd George'la sonuna kadar müttefik olarak kalacaklarını hiçbir zaman söylemediler.⁸⁸ Lloyd George'un kurduğu koalisyon hükümeti üzerine bir çalışması bulunan Morgan'a göre ise hükümetin düşüşündeki ana neden Chamberlain'in koalisyonda kalarak erken genel seçimlere Liberallerle beraber gitme konusundaki ısrarıdır.⁸⁹ Tüm bunlara rağmen şunu söyleyebiliriz ki Çanakkale krizi, İngiltere'nin Türkiye ile savaşın eşğine gelmesinde ve sonucunda da İngiliz koalisyon hükümetinin düşmesinde katalizör vazifesi görmüştür. Çünkü Çanakkale krizinden sonra Muhafazakâr Parti ve Liberalleri bir arada tutmak neredeyse imkansızdı.

SONUÇ

İstiklal Harbi esnasında İngiltere'nin Yunan yanlısı politika izlemesi bu ülkeye çok pahalıya mal olmuştur. Özellikle Yunanlılar'ın Anadolu'dan atılıp Türk ordusunun Çanakkale'ye ilerlemesi sebebiyle İngiliz hükümetinin Türklerle anlaşma yollarını aramayıp Çanakkale Boğazı civarında savaşa yol açacak bir şekilde kriz çıkarması İngiltere'nin hem içerde hem de dışarıda itibarının zedelenmesine yol açtı. Yakın Doğu meselesinde Liberal Partili Başbakan Lloyd George ve Koloniler Bakanı Winston Churchill önderliğinde Türk karşıtı bunalım politikası güdüldü, Liberal Parti ve Muhafazakâr Parti'nin oluşturduğu koalisyon hükümetinin sonunu getirdi. Böylece 19. yüzyılın son çeyreğinden beri Liberal Parti önderliğinde sürdürülen "pılısıyla pırtısıyla Türkler'i Avrupa'dan defetme" politikasının son temsilcisi olan Lloyd George iktidardan uzaklaşmış oldu.⁹⁰ Ayrıca İngiltere, Türkiye ile görüşmeler yoluyla barışa ula-

88 Wilson, age. sh. 238-239.

89 Morgan, age. sh. 346-349.

90 Liberal Parti bundan sonra İngiliz siyasi tarihindeki güçlü yerini İşçi Partisi'ne bırakacak ve ancak İşçi Partisi'nin küçük ortağı olarak birkaç defa koalisyon hükümetlerinde yer alacaktır. Peter Teed, Dictionary of Twentieth-Century History, 1914-1990. Oxford: Oxford University Press, 1992. sh. 270-271.

şabilecekken savaşı tercih etmiş ve sonuçta ekonomik ve mali kayıplara da uğramıştı. İngiltere dahildeki bu kayıplar yanında hariçte de önemli prestij kaybına uğradı. Öncelikle I. Dünya Savaşından galip çıkmış ve yenilen ülkelere barış şartları empoze etmiş bir ülke olarak, savaştan yenik çıkan Türkler'e Sévres Barış Antlaşmasını kabul ettiremeyerek ve son Çanakkale krizinde kendi müttefikleri ve Kolonileri tarafından yalnız bırakılarak tüm dünyada önemli bir prestij kaybına uğradı. Bunun yanında Yakın Doğu'da kurulacak İngiliz yanlısı büyük Helen Devleti politikası iflas etmiş oldu. Böylece İngiltere son buhranda kendi politikasını Türkler'e kabul ettirememiş, Fransa'nın arabuluculuğu sonucu kendisinden ziyade Fransa ve Türkiye'nin istekleri kabul edilmişti. Ayrıca Türkiye'ye karşı hasmane ve düşmanca tavrı nedeniyle İslam ülkelerinde, özellikle de İngiltere'nin sömürgesi durumunda olan Hindistan'da gittikçe azalan itibarı önemli bir darbe daha almış oldu.

ÖZET

1922 yılının ortalarına gelindiğinde Ankara Hükümeti, Yunanlılar'ı kesin yenilgiye uğratmadıkça bağımsızlığa ve İtilaf Devletleri'yle anlaşma yoluna ulaşamayacağını anlamıştı. Bu amaçla 1922 Ağustos'unun sonunda kesin hücumu başlattılar ve Yunanlılar'ı Anadolu'dan temizlediler. Türk ordusunun bu zaferden sonra Boğazlar'a doğru ilerlemesi İngiliz Hükümetini telaşa düşürdü. İngilizler'e göre önemli olan Boğazlar'ın kendi egemenlikleri altında olmasıydı. Gergin geçen bir dönem sonucunda nihayet Ekim'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın en önemli sonucu İngilizler'in Türkler'i Avrupa'dan sepetleme ve bunun uzantısı olarak Batı Anadolu'yu Yunanistan'a terketme politikasının iflasıdır. Sonunda bu politikanın mimarı İngiliz Başbakanı Lloyd George değişik kesimlerden gelen baskılar sonucu 19 Ekim 1922'de istifa etti.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Çanakkale Krizi, Lloyd George, Lord Curzon, Boğazlar.

ABSTRACT

The Turks realised in the middle of 1922 that unless they completely defeated the Greeks they would not achieve the peace. In September, the Turks drove the Greeks completely from Anatolia. This victory alarmed the British who feared that the Turks would threaten the Straits. Britain looked to the support of her allies, but was rejected. Finally, Turkey and the Allies concluded the Mudania Armistice. The most important result of the Armistice was the bankruptcy of the 'bag and baggage' policy of Britain. Finally, as a result of growing opposition, Lloyd George resigned on October 19, 1922.

Key words: Mustafa Kemal, Chanak Crisis, Lloyd George, Lord Curzon, Straits.